

frida

Vojna mojej slovenskej starej mamy

Jedinečné svedectvo
o krutých časoch
nacizmu

Ljndeni

Nina F. Grünfeld

Frida

Vyšlo aj v tlačovej podobe

Objednať môžete na
www.lindeni.sk
www.albatrosmedia.sk

Ljndeni

Nina F. Grünfeld
Frida – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všetky práva vyhradené.
Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť rozširovaná
bez písomného súhlasu majiteľov práv.

ALBATROS MEDIA

Frida

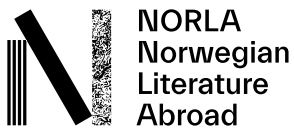
Nina F. Grünfeld

frida

Vojna mojej
slovenskej
starej mamy

Ljndeni

Táto publikácia bola vydaná s finančnou podporou NORLA.

Mojej mame a všetkým našim matkám.

Obsah

Predslov	11
Ako Frida prišla na svet	15
Dedina Lelesz	26
Nová demokracia	32
Špionážna aféra	40
Tehotná	50
Pôrod	55
Sťahovanie sa	74
Čierne smútočné pásy	96
Pád Československa	100
Vyhostenie	115
Späť v Bratislave	126
V mikve	135
Otoman	141
Nový rok	152
Námestie Hlinkovej gardy	159
Súd	164
Užhorod	179
Trondheim	192
Pád Maďarska	200
Auschwitz	215
Otrokyňa	231
Posledná vojnová zima	253
Mittwerda	269

Mier	274
Svadobná cesta	276
Zoznamy	284
Doslov	288
Stopy a vedľajšie stopy	294
Poďakovanie	300
Zoznam fotografií a ilustrácií	302
Zdroje	305
Archívy	324
Literatúra	326

Predslov

Po prvýkrát sa moja stará mama Frida objavila v policajných záznamoch na jar roku 1931. Stalo sa to, keď spravodajská služba mesta Košice na juhovýchode vtedajšieho Československa spísala správu, ktorú označila ako „tajnú“, o miestnych aktivitách spojených so špionážou. Správu podpísali, opečiatkovali a vytvorili kópie, ktoré preposlali na policajné riaditeľstvá vo všetkých centrálnych mestách v celej krajine: v Prahe, Bratislave, Brne, Opave a Užhorode. Ďalej ju poslali na ministerstvo obrany, vojenské riaditeľstvo a štátnu vojenskú políciu. Inými slovami, spravodajská polícia túto záležitosť musela brať vážne.

Ako sa ukázalo, táto správa z Košíc bola len jedným z mnohých dokumentov, ktoré sa týkali Fridy Grünfeldovej. Keď som s mapovaním života a osudu mojej starej mamy začala, našla som stopy po nej a kúsok jej príbehu v archívoch po celom bývalom Československu. Vtedy už bol môj otec Berthold, Fridin syn, desať rokov po smrti. Väčšinu toho, čo už teraz o Fride viem, sa on nikdy nedozvedel, napríklad to, že na tom policajnom výsluchu v roku 1931 bol dokonca prítomný. Ako malé embryo ležal vo Fridinej maternici, hneď pod jej bijúcim srdcom. Frida vtedy tiež nevedela, čo sa pohybuje vo vnútri jej tela, ani aké skúšky ju čakajú.

Odkedy si pamätám, vždy som rozmýšľala, kto je moja stará mama. Detská zvedavosť a otázky o tom, ako vyzerala,

či sa na ňu podobám, kto sme a odkiaľ pochádzame, sa v ranej dospelosti zmenili na túžbu zistiť viac. Chcela som tie fragmentárne spomienky, ktoré o nej mal môj otec, poskladať do rozumných súvislostí. Z toho úplného mála, čo si pamätal a o čo bol ochotný sa podeliť, som vycítila nešťastie a utrpenie. Vedel, v akom štáte sa narodil, že mu Frida dala meno a potom sa ho vzdala. Vedel tiež, že je Žid. To bolo všetko.

Moja osobná motivácia sa nakoniec pretavila do umeleckého vyjadrenia. Príbeh môjho otca sa stal základom pre tri filmy a jednu knihu, ale k Fride som ešte vždy nebola bližšie.

Po páde železnej opony bolo jasné, že som neprenikla dosť hlboko do archívov. S pribúdajúcimi rokmi sa dali archívy v bývalých krajinách východného bloku čoraz jednoduchšie prehľadávať a archívy zasa mohli návštevníkom ponúknuť viac svojho materiálu. Neskôr sa zbierky aj zdigitalizovali a sprístupnili na internete, takže som mohla hľadať tiež tam.

Pátranie po Fride malo vlastnú chronológiu. Moje objavy sa neudiali v takom poradí, v akom sa odohral jej život, čo občas spôsobilo zmätky. Inokedy som sa zase nechala zvieŕť na nesprávnu stopu, ale čím viac informácií som našla, tým viac som sa jej približovala. Pretože hľadanie prinášalo výsledky. Kúsky skladačky pribúdali jeden po druhom a s každým, ktorý zapadol na správne miesto, som čoraz dychtivejšie chcela vidieť celý obrázok. Stala sa z toho posadnutosť. Hádanka o živote mojej starej mamy Fridy sa musela vyriešiť. Uvedomila som si, že keď pochopím ju, pochopím aj samu seba, privilégiá, ktoré využívam, a ako málo stačí, aby sa všetko zmenilo.

Ale prečo sa polícia tak zaujímala o moju starú mamu? Čo také spravila a čo sa s ňou po tom výsluchu v Košiciach stalo? Aký veľký vplyv majú na život človeka vonkajšie okolnosti a prečo sa vzdala svojho dieťaťa?

Viackrát mi už napadlo, že Fridin príbeh by možno mal zostať utajený. Že môj otec konal správne, keď to málo, čo si z detstva v Bratislave pamätal, držal v tajnosti a že by jeho matka jednoducho mala odpočívať v pokoji. Dramatická história strednej Európy, ktorej boli Frida a Berthold súčasťou, snáď musela mať aj nejaké svetlé body. Medzi všetkou tou námahou azda musela existovať nádej a občas aj smiech a radosť? Hľadala som akékoľvek známky života a záznamy, možno dokonca fotografiu, ktorá by mi ukázala, že minulosť bola aj dobrá. Keď sa hľadanie blížilo ku koncu, objavila som niečo také neuveriteľné, až ma to presvedčilo, že mám Fridino požehnanie porozprávať svetu všetko, čo viem.

Ako Frida prišla na svet

Slovenská dedina Lelesz (*dnes obec Leles; maďarský ekvivalent sa používal do vzniku Československa, pozn. red.*) bola akurát taká veľká, aby bociany zo svojho hniezda na vrchu kláštornej veže dovideli na jej začiatok aj koniec. Pod kláštorným kopcom ležali jeden vedľa druhého úzke murované domčeky. Každý mal vlastnú ovocnú a zeleninovú záhradu, vlastnú studňu a vlastný plot. Pomedzi domčeky viedli úzke štrkové cestičky, v strede dediny stál kostol aj synagóga

Lelesz 1917

a dedinou sa tiahla agátová aleja. Pri pohľade zhora sa nedalo zistiť, ktoré domčeky obývajú kresťania a ktoré židia. Cigánov bolo však ľahké rozpoznať. Tí bývali na okraji dediny, na hranici s rozsiahlymi poľami, ktoré sa každé leto menili na žiarivé more žltých slnečníc.

Obyvatelia Leleszu boli na svoje bociany hrdí. Nie všetky dediny v kraji mali také šťastie, že u nich tieto veľké vtáky letovali, keď sa každý rok vracali domov zo zimného pobytu v Afrike. Dedina bez bocianieho hniezda by sa snáď ani za poriadnu dedinu nemala počítať. Bolo to, akoby sa v ich prítomnosti nachádzalo akési požehnanie. Ako keby spolu s bocianmi prichádzal akýsi príslub zlepšenia a mierumilovného spolunažívania, pretože prinášali jar a leto, a vďaka nim pristávali malé bábätká bezpečne, keď padali dole komínom, tak ako Frida vo štvrtok 3. septembra roku 1908.

Frida sa narodila do pobožnej židovskej rodiny Grünfeldovcov. Fridina matka Hani už pred ňou porodila osem detí, a tak vedela, čo ju čaká, ale keďže sa už blížila k štyridsiatke, jej telo začínalo byť unavené. Už dlhšie ju trápili vracajúce sa bolesti hlavy a kíbov. Našťastie pri nej bola pôrodná baba Anna Reskóová a pomáhala jej tak ako pri niekoľkých predošlých pôrodoch. Anna pochádzala z miestnej kresťanskej rodiny, kde sa ženy celé generácie stávali pôrodnými babami. Bolo bežné pokračovať v stopách svojho otca alebo matky. Fridin otec Moric bol obuvník tak ako jeho otec.

Moric pravdepodobne nebol pri tom, keď sa Frida narodila. Muži bývali pri pôrode málokedy. Miesto toho

mohol byť vo svojej obuvníckej dielni, aby mu prešiel čas, alebo mohol ísť do synagógy a pomodliť sa jednu z troch denných modlitieb. V takom prípade sa k Bohu modlil, aby bolo dieťa zdravé a aby to bol chlapec. Dievčatko nikdy nemohlo úplne nahradiť chlapca v kultúre, kde muži začínali každé ráno ďakovaním Bohu, že sa nenarodili ako žena. V osudnom roku 1900 navyše Hani a Moric stratili dvoch malých synov, Henricha a Davida Móra, ktorí mali len tri a jeden a pol roka. Malé deti ľahko podľahli epidémiám, ktoré z času na čas vyčíňali.

Keby to bol chlapec, stretol by sa v ôsmy deň svojho života s Leopoldom Weiszom. Leopold nielenže zodpovedal za jeden z dedinských hostincov, ale bol aj miestnym *mohelom*, teda vykonával obriezky. Obrad *brit mila* uňho už podstúpili všetci predošlí synovia Hani a Morica.

V tých časoch bol neustálou témou rozhovorov v Lesze súdoby jazykový spor medzi tými obyvateľmi, ktorých materinskou rečou bola maďarčina, a tými, ktorí rozprávali po slovensky. Keďže dedina bola súčasťou rakúsko-uhorskej dvojmonarchie, hovorilo sa tam viacerými jazykmi. Pri sčítaní ľudu v roku 1910 uviedlo až 99,7 percenta obyvateľstva, že ich rodným jazykom je maďarčina, ale v uliciach a hostincoch bolo počuť aj slovenčinu, nemčinu, rusínčinu či jidiš. Tento jazykový konflikt vtedy pretrvával už celé generácie, ale nabral na sile rok pred Fridiným narodením, keď sa odohrala neslávne známa černovská tragédia.

Rozruch v Černovej zapríčinili nezhody ohľadom vysvätenia nového kostola. Miestni obyvatelia chceli, aby

bol pri otváracjej ceremónii prítomný mladý nacionalistický kňaz Andrej Hlinka, ktorý sám z Černej pochádzal. Hlinka však upadol do nemilosti svojho maďarského biskupa Sándora Párvyho. Za proslovenské agitácie ho z pozície kňaza suspendovali a odsúdili na dva roky väzenia. Keď si miestni obyvatelia želali, aby sa s vysvätením kostola počkalo, kým Hlinku oslobodia, biskup zakročil. Na vysvätenie poslal kňazov sympatizujúcich s maďarskými myšlienkami. Výsledkom tejto provokácie bolo pätnásť zabitých ľudí a mnoho ďalších zranených.

Táto udalosť vzbudila tak národnú, ako aj medzinárodnú pozornosť. Mnohí politici, ktorí bojovali za práva národov v rámci monarchie, sa na nej pokúsili ideologicky kapitalizovať. Samotnému Hlinkovi sa podarilo vďaka tejto kampani vzbudiť obrovské sympatie v rámci celej monarchie.

Tak teda vyzerala spoločnosť v dobe, keď sa Frida narodila, pri poslednom vydýchnutí Rakúsko-uhorského cisárstva. Niekoľko storočí centrálnej vlády z Viedne a Budapešti stálo proti dospievajúcim miestnym silám. Ale Frida zatiaľ ležala v bezpečí v kolíske, kde ju ukladali mama a otec, tri staršie sestry a traja starší bratia. Ten najstarší bol takmer o dvadsať rokov starší než ona. Fridini rodičia mohli vlastne byť jej prarodičmi a jej najstarší brat Salomon jej otcom. Tak to chodilo v chudobných rodinách bohatých na deti. Generácie sa posúvali a medzi súrodencami sa vytvárali starostlivé vzťahy podobné tým medzi rodičmi a deťmi. Pre nízke príjmy a bývanie v stiesnených podmienkach sa

výhľady na iný život nejavili nádejne. Mnohí mladí sa rozhodli emigrovať.

V roku 1910, keď mala Frida dva roky, opustila rodinu jej sestra Mari a spolu so susedkou Szeren Herschkovicsovou odcestovala do Ameriky. Mari mala sedemnášť, Szeren šestnásť. Z Leleszu odcestovali do Antverp, kde nastúpili na palubu lode *MS Finland*. V pondelok 25. júla loď doplávala k Ellis Island. Na nejaký čas ich ubytoval Hanin brat, strýko David Schwarz, na ulici Broadway 575 v Brooklyne.

O štyri roky neskôr, keď mala Frida už šesť, odcestoval aj jej brat Jozef. Ako devätnásťročný sa vyplavil z Brém na lodi *George Washington*. Rodnú krajinu opustil akurát včas, aby sa vyhol narukovaniu do prvej svetovej vojny.

Na rozdiel od toho, keď rodinu opustila sestra Mari, bola vtedy Frida už dosť stará na to, aby chápala, čo to znamená, keď niekto odcestuje a už sa nevráti. Bola schopná vnímať príbehy o tom, ako Jozef spolu so stovkami ďalších Európanov, z ktorých mnohí boli chudobní Židia, nastúpil na palubu lode, ktorá ich prepravila cez Atlantický oceán v ústrety novej, otvorenej budúcnosti v Amerike. Práve tento oceán si dva roky predtým, v roku 1912, pri najznámejšom stroskotaní všetkých čias vyžiadal takmer 1 500 ľudských životov. *Titanic* bol vtedy tým najdrahším, najluxusnejším dopravným prostriedkom. Bola to loď, ktorá údajne nemohla stroskotať, ale už na prvej plavbe narazila do ľadovca a klesla na dno oceánu temného ako noc. O tejto udalosti informovali na titulných stranách veľkými nadpismi noviny po celom svete. Zanechala šok

vo všetkých, nielen v ľuďoch, ktorí snívali o ceste do Ameriky. Fridina o šesť rokov staršia sestra Regina túžila nasledovať svoju veľkú sestru Mari a znovu sa s ňou stretnúť v New Yorku, ale po stroskotaní *Titanicu* si na preplávanie oceánu nedovolila ani pomyslieť.

Amerika zastávala v histórii rodiny Grünfeldovcov dôležité miesto. Dve najstaršie deti neemigrovali a neubytovali sa u strýka Davida v Brooklyne ako jediné. Hani a Moric sa dvadsať rokov pred nimi tiež usadili na Lower East Side, keď mali ešte len jedno dieťa, prvorodeného syna Salomona. Z neznámych dôvodov sa Hani a Moric rozhodli po troch rokoch vrátiť do Európy. Možno bol zrazu život v novom svete príliš ťažký, možno sa im cnelo po domovine. Možno mali doma niekoho, kto ich potreboval.

Hani a Moric však neodcestovali naspäť ako jediní. 30 percent ľudí, ktorí vtedy emigrovali do USA, sa po niekoľkých rokoch rozhodlo vrátiť. Nie všetkým sa splnil americký sen. Mnohí si uvedomili, že nie sú stvorení na život riadený hodinami, šéfmi a odborními. Jednoducho sa modernému svetu nedokázali prispôbiť. Ale vrátiť sa domov bolo drahé. Väčšina ľudí, ktorí si už raz na cestu do Ameriky našetrili a potom si uvedomili, že musia znova začať šetriť na cestu domov, to už viackrát nespravila. Keď niekto odcestoval, zvyčajne odišiel nadobro.

Strýko David tam napriek všetkému zotrval. Už v roku 1884 sa ako šestnásťročný usadil na Lower East Side, štvrti plnej Židov. Čoskoro nato sa oženil s Kate, ktorá taktiež emigrovala z maďarskej časti Rakúsko-Uhorska. David zabezpečil sebe, manželke, aj